

Сіроштан Т. В.,
кандидат філологічних наук,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛОКАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ ВІДНОШЕНЬ У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ІМЕННИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Усі прояви людської діяльності відбуваються в локально-просторовому континуумі, тому іменники на позначення місцевостей, ділянок землі з різними ознаками, населених пунктів, територій, водоймищ, різного роду будівель, приміщень, вмістилищ посідають у номінативній системі української мови одне з центральних місць. У сучасній лінгвістиці «просторові відношення між предметами та явищами дійсності визначаються категорією локальності» [2, с. 77]. Найменування місць були об'єктом вивчення П. Білоусенка, О. Виноградової, Я. Закревської, І. Ковалика, О. Меркулової, В. Олексенка, О. Пелехатої та інших мовознавців, однак ряд питань дериваційної системи *nomina loci* залишається нерозв'язаним. Метою дослідження є опис іменникових суфіксів як засобів вираження локально-просторових відношень у сучасній українській мові.

За допомогою нульового суфікса від дієслівних, рідше – від прикметникових основ творяться назви місцин, відкритого простору за дією, яка там відбувається або може відбуватися – *вирва* (І 467), *перелаз* (VI 210); та за ознакою, яка притаманна цьому місцю – *круча* (IV 378). Часто трапляються девербативи на позначення приміщень та їх частин: *підвал* (VI 402), *захист* (III 379). Не мають значного поширення в сучасній українській мові найменування посуду, вмістилищ для предметів і речовин – *піднос* (VI 470), *переріз* (VI 210).

Використання суфікса **-ик** для творення локативів є обмеженим. Словники фіксують переважно відіменникові й відприкметникові найменування посуду та вмістилищ – *горщик* (II 139), *холодильник* (XI 115); а також назви місцевостей – *старик* (IX 656), *талик* (X 27) «ділянка талої землі в зоні вічної мерзлоти». У сучасній українській мові розглядає формант витіснили похідні **-ник**, **-овник**, **-аник**, **-енник**, утім, такі назви можна кваліфікувати і як деад'єктиви із суфіксом **-ик**.

Десубстантиви з локативною семантикою на **-ник** формують кілька лексико-словотвірних типів: найменування приміщень та їх частин – *голубник* (II 119), *корівник* (IV 291); ділянок землі, на яких локалізуються якісь рослини – *березник* (I 160), *сунічник* (IX 842); посуду, вмістилищ – *чайник* (XI 265), *сметанник* (IX 403). Не мають значної продуктивності словотвірні типи назв водоймищ – *рибник* (VIII 528) «ставок»; та обмежених територій певного призначення – *смітник* (IX 408). Похідні форманти **-овник** (**-івник**), **-ан(н)ик**, **-арник**, **-атник** (**-ятник**) зумовлюють можливість подвійної або множинної мотивації [1, с. 88–92] і виявляють активність у творенні найменувань приміщень – *свинарник* (IX 70), *телятник* (X 65); посуду, вмістилищ – *солом'яник* (IX 450). Лексико-словотвірні типи віддієслівних локативів: назви приміщень – *зимівник* (III 566); вмістилищ – *відстійник* (I 642). Лексико-словотвірне значення місця також виражають окремі деад'єктиви – *ялівник* (XI 643) «загорода або хлів для худоби» від *яловий*.

Варто констатувати високу продуктивність у творенні локативних найменувань суфікса **-ищ(е)** та похідних від нього формантів. Десубстантиви формують ядро цієї групи: назви місцин за найменуваннями об'єктів, речовин – *дворище* (II 224), *глинище* (II 84); полів, ділянок землі, зайнятих рослинами чи з яких знято врожай – *конюшинище* (IV 276), *картоплище* (IV 112); місць перебування тварин – *муравлище* (IV 828). Серед віддієслівних похідних кількісно виділяється група назв територій за найменуванням дії: *займище* (III 135), *згарище* (III 509), *звалище* (III 459). На сьогодні простежується процес активного поповнення девербативів за допомогою вторинних суфіксів **-овищ(е)**, **-лищ(е)**, **-бищ(е)**: *святилище* (IX 103), *судилище* (IX 825).

Провідною функцією суфікса **-н(я)** є найменування приміщень за різними ознаками –

пекарня (VI 110), *гончарня* (II 124), *майстерня* (IV 600). Фактичний матеріал засвідчує певну обмеженість цього форманта в сполучуваності з твірними основами, особливо з дієслівними, проте в складі вторинних суфіксів *-льн(я)*, *-івн(я)*, *-овн(я)*, *-арн(я)* він відзначається високою продуктивністю: *солодовня* (IX 448), *друкарня* (II 426).

Суфікс *-иськ(о)* є дієвою словотворчою одиницею, за допомогою якої оформлюються назви розлогого простору, місцевостей від іменникових, прикметникових, рідше – від дієслівних основ: *коноплисько* (IV 262), *смітисько* (IX 408), *торфовисько* (X 210). Більшості з таких найменувань притаманна подвійна мотивація: вони можуть утворюватися як від прикметників, так і від іменників за допомогою похідних суфіксів *-ниськ(о)*, *-яницько(о)*, *-аниськ(о)*, *-ляницьк(о)*, *-иниськ(о)*, *-ениськ(о)*, *-овиськ(о)*. Кількісно невеликою групою є віддієслівні назви місцин за найменуваннями дій, процесів: *притулисько* (VIII 70) діал. «притулок» від *притулити*, *пасовисько* (VI 88).

Обстежені матеріали свідчать про активність суфікса *-ак, -няк* у відіменниковому й відприкметниковому словотворенні: назви місцин за найменуваннями порід дерев, кущів – *дубняк* (II 430), *вишняк* (I 544), *липняк* (IV 488); місцевостей за певними ознаками, названими мотивувальною основою – *мокряк* (IV 783) діал. «мокре, болотисте місце». Поширеними є відіменникові назви вмістилищ: *баняк* (I 102) «чавунний горщик, казан».

За допомогою суфікса *-к(а)* та похідних від нього формантів утворюються лексико-словотвірні типи відіменникових, відприкметникових і віддієслівних назв приміщень – *сторожка* (X 734), *мийка* (IV 701); місцевостей, територій за різними ознаками – *вилазка* (I 420); вмістилищ – *картонка* (IV 112) «коробка з картону для легких речей».

Серед відіменникових похідних із суфіксом *-ин(а)* виразно окреслюється лексико-словотвірна група найменувань місцин: *бережина* (I 159) «узбережжя». Девербативи позначають відкритий простір, території, на яких відбулися дії стихійних сил природи або людини чи тварини: *випалина* (I 447) «випалене місце», *вибоїна* (I 354). Часто трапляються відприкметникові назви місцевостей, територій: *чужина* (XI 379), *круговина* (IV 369) «ділянка якоїсь поверхні, формою схожа на коло».

Локативні найменування на *-иц(я)*, *-ниц(я)* формують кількісно та якісно розвинену групу відіменникових, віддієслівних і відприкметникових похідних із різноманітною семантикою: *борошенниця* (I 221) «місце, комора, куди зсипають борошно», *цигарниця* (XI 210), *чорнильниця* (XI 355), *казальниця* (IV 69) «амвон».

За допомогою суфікса *-ств(о)* твориться обмежена кількість назв країн, територій переважно за назвами осіб, що їх очолюють: *панство* (VI 49), *воєводство* (I 723).

За допомогою суфікса *-j(а)* оформлюються назви відкритого простору, місцин за найменуваннями предметів, які там знаходяться, дій, що там відбуваються, або властивих цим місцям ознак: *купиння* (IV 402), *провалля* (VIII 128), *укриття* (X 425).

Отже, для вираження локально-просторових відношень в сучасній українській мові є давня й значна за обсягом група слів, що формувалася протягом тривалого часу і відзначається структурною різноманітністю, семантичною ємністю, неоднорідністю складу. Категорія назв місць характеризується відносно стійким добором словотворчих засобів, кожен з яких виконує специфічну функцію. Серед суфіксальних *potinā loci* найпоширенішими є похідні на *-ник*, *-ищ(е)*, *-иськ(о)* та з нульовим формантом. На периферії словотвірної категорії опинилися іменники на *-ств(о)*, *-j(а)* та *-ець*.

Список використаних джерел

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. – К. : КДПІ, 1993. – 214 с.
2. Ніколашина Т. Семантична характеристика прислівників локальної семантики в сучасній українській мові / Т. Ніколашина // Граматика української мови у функціональному висвітленні : [зб. наук. праць / за ред. М. І. Степаненка]. – Полтава, 2000. – С. 77–87.
3. Словник української мови : [у 11 т.] / [ред. колегія: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.